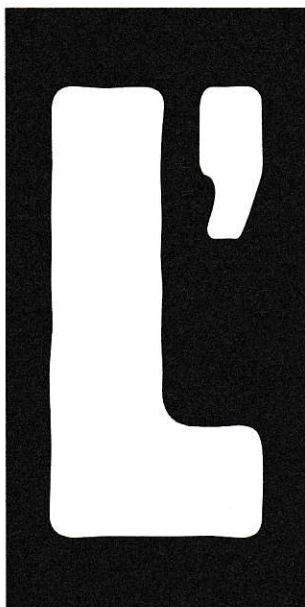

Jaume Massó Carballido

EXPOSICIÓ DE "RECUPERACIÓN ARTÍSTICA" A REUS (1939-1940)

En altres articles he parlat a bastament de la important tasca de salvament patrimonial realitzada en les nostres contrades per diferents delegats de la Generalitat republicana, durant la guerra civil.¹ A partir dels primers mesos de l'any 1938, amb les tropes franquistes ocupant ja una part del nostre territori i amb l'augment dels bombardeigs feixistes sobre les principals poblacions,² es va iniciar el trasllat dels béns culturals mobles més valuosos vers els grans dipòsits establerts a diferents localitats catalanes, sobretot a Barcelona i el seu entorn i a uns quants indrets de les comarques septentrionals del Principat. Aquests trasllats es van fer amb tota la cura i les màximes garanties possibles, de manera que els objectes desplaçats estiguessin sempre sota el control de tècnics especialitzats i perfectament protegits, identificats i fitxats. Cal destacar que aquests dipòsits es van lliurar pacíficament, de manera racional i civilitzada, a les noves autoritats.³

Es pot assegurar que les pèrdues sofertes pel patrimoni cultural català durant la guerra es van produir bàsicament per tres causes: per l'actuació de diferents escamots "revolucionaris" en les primeres setmanes del conflicte, per les accions pràcticament ineludibles del combat i pels bombardeigs indiscriminats o intencionats. No cal dir que l'origen d'aquestes tres causes és el mateix: la rebel·lió dels militars "nacionals". El Govern de la Generalitat va intentar sempre d'evitar o aturar aquestes pèrdues i l'anàlisi de la seva activitat legislativa, administrativa i factual ho demostra clarament.

És clar que els vencedors de la guerra no podien admetre, sobretot públicament, que els de l'altre bàndol havien endegat una tasca patrimonial prou eficaç i meritòria. El que sí que podien fer, és clar, era aprofitar-se'n. I no van dubtar a fer-ho. La gran exposició

que es va realitzar a Ginebra l'estiu de 1939 va servir de model.⁴ A Reus, després d'un primer assaig amb força èxit (la celebració del "centenari" del naixement de Fortuny),⁵ es va representar un nou acte de propaganda politicocultural: la gran mostra organitzada a l'ensems pel Servicio de Recuperación del Patrimonio Artístico Nacional i la Junta de Museus de Reus entre mitjan novembre de 1939 i els primers dies de 1940. Es va instal·lar a l'antiga Escola del Treball, rere l'Hospital de Sant Joan, en un indret on hi havia hagut un dels objectius de l'aviació feixista: els tallers de fabricació dels avions anomenats "Xatos".⁶

A l'exposició s'hi van recollir, segons explica la premsa de l'època, "todas las obras de arte de nuestras comarcas en sus diversas manifestaciones de pintura y escultura que han podido ser recuperadas por la Junta de Museos en colaboración con el Servicio de Recuperación Artística",⁷ a més de documents d'arxiu i d'una selecció de "las mejores piezas de la notabilísima colección de Prehistoria propiedad del Director del Museo Municipal D. Salvador Vilaseca".⁸ Es va inaugurar el dimecres 15 de novembre, amb l'assistència de "las Autoridades locales, Jerarquías del Movimiento y numerosas representaciones de las entidades de Reus".⁹ El nou president de la Junta de Museus, Enric Agudé Parés, va fer un parlament molt significatiu en què, segons el *Diario Español*, "subrayó la parte importante que ha tenido el Ejército en la obra de salvación [sic] de nuestro patrimonio artístico Nacional". També va fer "notar que no se han recuperado todos los objetos artísticos que fueron sustraídos [sic] del Museo de Reus, pues una de las cajas que contenía dos valiosas tablas puede darse ya por perdida".¹⁰

El gruix de l'exposició es dividia en diferents espais temàtics ("Salas de pintura de

temas Religiosos, Escultura Sacra, Tablas y Retablos, Figura y Paisaje”) i contenia moltes obres “desconocidas de los reusenses a pesar de pertenecer a colecciones particulares y a templos de nuestra ciudad y de los pueblos de la comarca, formando un conjunto que difícilmente volverá a reunirse jamás”.¹¹ L'assistència de públic va ser molt notable, no només per la quantitat i qualitat del material exposat sinó també perquè els assistents hi podien cercar, reconèixer i reclamar antigues possessions. Val a dir, però, que algunes de les peces exposades ja havien estat sol·licitades i àdhuc tornades –si més no provisionalment– a diversos propietaris.

La Junta de Museus i el Servicio de Recuperación van fer imprimir el mateix 1939, “Año de la Victoria”, uns formularis per regularitzar les instàncies de reclamació d'objectes. En aquests fulls, el propietari o representant de torn havia de signar que “declaro y juro por mi honor que son propiedad de [...] los objetos que detallo a continuación, los cuales fueron sustraídos por los rojos [sic] y recuperados posteriormente por la Junta de Museos de Reus, figurando en la Exposición que ésta tiene instalada actualmente”.¹² També havien de signar el full, en una part oficial reservada –una vegada “comprobados los extremos de la precedente demanda” i si hom acordava “la devolución de los objetos reseñados”–, el delegat del Servicio de Recuperación (primer Pius Fransoy, després Juan Fatta), el president de la Junta de Museus (Enric Aguadé) i el director del Museu Municipal (Salvador Vilaseca). Finalment, al peu de l'imprès, es feia constar –si esqueia– que “el infrascrito, obrando en la calidad al principio alegada, declaro haber recibido en esta fecha de la Junta de Museos de Reus [altre cop en negreta], los objetos que en mi instancia se detallan, entregando como donativo voluntario para coadyuvar a los gastos que importó su recuperación, la cantidad de [...]”.

Els formularis es van utilitzar durant uns quants anys, des del 1939 al 1951, per bé que cap al final es van haver de fer servir còpies fetes amb màquina d'escriure perquè els impresos originals ja s'havien acabat. En total es van formalitzar 91 instàncies (més una sol·licitud per carta), que actualment es conserven i es poden consultar a l'Arxiu Històric de Reus.¹³

Gairebé tothom, és clar, donava una quantitat de diners d'acord amb les seves possibilitats (entre 1 i 600 pessetes), però n'hi va haver uns quants que no van fer cap donatiu. Hi ha algun cas curiós en què el pagament no es va poder fer efectiu en el primer moment del lliurament. L'aleshores president de la societat El Círculo es va excusar per escrit l'11 de juliol de 1944:

“[...] Dada la precaria situación que atraviesa en estos momentos esta Sociedad, no nos es posible, como sería nuestro deseo, poder ofrecer ningún donativo para la recuperación de los cuadros depositados en ese Museo y que son de nuestra propiedad, si bien nos hacemos cargo, y por ello les estamos muy agradecidos, que algo les costaría el lograr su recuperación y el haberlos tenido guardados durante tanto tiempo. / No obstante, y como sea que en la actualidad sólo nos interesa momentáneamente recuperar el cuadro de Galofre, mucho les estimaremos se sirvan indicarnos el día que podemos pasar a recogerlo dejando para más adelante o sea cuando interese recuperar los dos Lloveras, el volver sobre esta cuestión. / En consecuencia, sirvanse considerar la presente com recibo de cuadro indicado de Galofre, y adjunto les devolvemos la instancia con el acuerdo de devolución firmado por esa Junta [...]”.¹⁴

El 4 de gener de 1946, finalment, el nou president d'aquesta societat reusenca ja va poder donar 500 pessetes, després de recuperar –és clar– els dos quadres pendents de Josep Llovera.¹⁵

La quantitat de diners recaptats per la Junta de Museus va ser força important. L'any en què es van fer més devolucions, el 1940, es van ingressar per aquest concepte més de 3.000 pessetes. En el resum de fons del Museu Municipal corresponent al període comprès entre l'1 de gener de 1940 i el 7 de juny de 1941, hi ha una entrada de 3.198,10 pessetes, “producto de la Exposición de Recuperación, Donativos voluntarios y venta de trapos y formularios de instancias”.¹⁶

El 13 de gener de 1940, el *Boletín Oficial del Estado* va publicar una ordre ministerial “fijando normas para que en plazo no lejano pueda liquidarse el Servicio de Recuperación Artística, reintegrando al de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional a las funciones únicas que le son propias”.¹⁷ L'oficina del comissari de la Zona de Levante del Servicio de Defensa va trametre una còpia de l'ordre al delegat de Reus, tot assenyalant que “a tenor de ella, es preciso activar la devolución de objetos, por lo que le ruego que con la mayor urgencia me informe del estado actual de los depósitos de esa ciudad, así como de aquellas circunstancias especiales que pudieran suscitar dudas en la aplicación de la disposición citada”.¹⁸

Per absència temporal del delegat (P. Fransoy Torres), va respondre Enric Aguadé:

“[...] Don Pío Fransoy, Delegado en esta Ciudad del Servicio de su digno cargo, hace cuatro días que ha salido para Baleares para atender asuntos de la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros, de la que ostenta el cargo de Director en Reus. En su

ausencia, su familia me entrega el oficio de V. de fecha 17, al que gustoso correspondo como Presidente de la Junta de Museos, manifestándole que, tal como les anunciamos, hemos tenido abierta la Exposición de objetos artísticos recuperados, hasta el día 2 de enero corriente. Desde aquel día que se procede a la devolución a sus propietarios de todo lo recuperado. El interesado suscribe una instancia, modelo adjunto, comprueba su veracidad la Junta de Museos con el Delegado del Servicio y se acuerda la devolución, si procede. / Como V. sabe, se recuperó el fichero, lo que ha permitido avisar a los derecho-habientes que no habían desfilado por la Exposición. / Llevamos muy adelantada la devolución, que alcanza ya hoy más de un noventa por ciento del total. / Me será muy grato oportunamente, si el amigo Fransoy no hubiese regresado aún, darle cuenta de la total distribución. / La semana última hemos comenzado a retirar los archivos de Reus que había en Pedralbes [...]”.¹⁹

Força anys més tard, el desembre de 1954, el mateix Aguadé va donar –a les planes de la *Revista del Centro de Lectura*– una versió més completa i matisada de les circumstàncies de la “recuperació” del nostre patrimoni i de l’exposició subsegüent. Són interessants les referències a la tasca realitzada pels responsables del Museu durant la guerra, tot i silenciar-ne els noms: “De julio de 1936 a enero de 1939, Reus vivió días aciagos. El Museo sirvió de buen refugio, puesto que a él llegaban las más valiosas prendas para su custodia. Unos empleados fieles supieron cuidar celosamente y catalogar a su entrada el tesoro que allí se iba acumulando y que las turbas respetaron”. Més endavant, explica que “en Bescanó tuvimos la suerte [sic] de hallar el fichero de todo lo que el Museo contenía, con su fecha de entrada, descripción fiel del objeto, numeración del mismo y nombre del propietario. / Fueron días de gloria aquellos en que pudimos devolver a cada uno lo suyo. En la Exposición había las piezas de más valor de las Iglesias Parroquiales de Reus y de su comarca, valiosos cuadros de particulares, tapices, dibujos de Fortuny, etc., etc.”.²⁰

Si comparem aquestes paraules amb les que figuren en l’entrevista que li van fer els primers dies de març de 1939, aparegudes al *Diario Español*,²¹ o les que va dir en l’acte d’inauguració de l’esmentada exposició, veurem com desapareixen amb el temps l’esment laudatori a l’exèrcit, mots com “sustraídos” o expressions com “los objetos que los rojos sacaron de nuestro Museo Municipal”. Fins i tot hi podríem detectar una mica de respecte.

Per acabar, vegem –amb un cert detall– un parell d’exemples del procés de devolu-

ció. La instància número 1 la va presentar, el 20 de novembre de 1939, el rector de la parròquia de Vallmoll, Ramon Piñas Morlà.²² La seva reclamació era doble: “un retablo, estilo plateresco, que se denomina del Rosario y que obraba en la Ermita de dicho pueblo, es del siglo 16” i “un cáliz de plata, dorado, estilo barroco, rococó, [que] en Tarragona figura con la ficha N° 26”.

El retaule, renaixentista, procedent de l’altar major de l’ermita del Roser, va ser realitzat l’any 1580 pel mestre Jaume Bas i tenia –d’acord amb la fitxa núm. 2282 del Museu de Reus, redactada per Pere Rius– 6 metres d’altura i 3,3 metres d’amplada.²³ Havia estat cedit per l’Ajuntament de Vallmoll i va ser traslladat a Reus en un moment encara no determinat del segon semestre de 1936. L’any 1938 fou desmuntat i les seves 22 peces van ser distribuïdes en quatre caixes, identificades amb els números B-17, 18, 19 i 25. La B-17 va romandre, segons sembla, al dipòsit establert pel Museu de Reus a Vilaplana del Camp; la B-18 fou traslladada a Bescanó, i les B-19 i B-25 van anar fins al monestir barceloní de Pedralbes. Em consta que les dues últimes van tornar a Reus el 3 de juny de 1939, juntament amb vint caixes més.²⁴ Pel que fa al calze, havia estat lliurat al Museu de Reus –per la Comissaria de Museus de Tarragona (dirigida per Ignasi Mallol i Joan Rebull)– l’any 1937.²⁵

La sol·licitud de mossèn Piñas va ser aprovada pel tercet Aguadé-Vilaseca-Fransoy el 3 de gener de 1940 i les peces van ser lliurades i recollides finalment el dia 8, després de fer un donatiu de cinquanta pessetes. Es van fer càrrec de les peces el vicari Vicenç Serra i l’alcalde Pau Campanera Salas.²⁶

La segona mostra que donaré té relació amb la instància número 89, signada el 16 de març de 1948 per l’alcalde de la Vilella Alta, Josep Verriet Masip. Hi reclamava, concretament, la devolució d’“un retablo en tres piezas del siglo xvii”. En un arxiu particular de Tarragona es conserven tres còpies mecanoscrites i coetànies de sengles documents referents a l’esmentat retaule. La primera correspon a un comunicat del Comitè Antifeixista de la Vilella Alta, en el qual aquest autoritzava “el trasllat d’unes peces de retaule que estaven sota la seva salvaguarda perquè siguin traslladades per elements de la Comissió del Patrimoni Artístic de la Generalitat de Catalunya a lloc segur”, alhora que feia constar que “les peces traslladades figuren en el rebut que obra en poder nostre i del qual es queda còpia l’esmentada Comissió”. L’escrit porta la data de 5 de setembre de 1936, diu que estava signat –pel Comitè– per Josep Masip i que tenia el segell del “Front Popular Antifeixista Vilella Alta”.²⁷ La segona transcriu el rebut suara esmentat de

la Comissió: "Hem rebut del Comitè Antifeixista de Vilella Alta tres peces de retaule per anar destinades a lloc adient, a més d'una creu de plata i un reliquiari de metall daurat". No porta data, però senyala que està signat, "per ordre" –en nom de la Comissió del Patrimoni Artístic–, pel mateix Josep Masip i que també portava el segell del Front Popular local. La tercera reproduïx un rebut del Museu Municipal de Reus, signat pel seu conservador Pere Rius, confirmant l'ingrés d'"un altar complet i dues taules laterals" i d'"una pica beneitera [de] pedra", procedents de la Vilella Alta. Porta la data de 7 de setembre de 1936 i l'esment a l'empremta del segell del Museu.²⁸

Pel que fa referència a la Vilella Alta, l'obra *Monumentos sacros de lo que fué España roja* (dirigida per mossèn Manuel Trens, conservador del Museu Diocesà de Barcelona), començada a publicar l'any 1940, informava que "de la destrucción de los objetos de culto de la iglesia, se salvaron dos retablos del siglo XVI, con pinturas sobre tabla, que no ha sido posible encontrar una vez terminada la guerra. Se han restituido a la parroquia algunas joyas litúrgicas. El archivo se ha conservado".²⁹ Dos anys després, el llibre *Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39* (a cura de mossèn Pere Batlle, director del Museu Diocesà de Tarragona) era una mica més catastrofista: "Se conservaron, y fueron llevados a los Museos, dos retablos pintados del siglo XVI, que no se han recuperado; tampoco lo ha sido un relicario gótico de latón cincelado".³⁰ Com podem veure, hi havia una certa confusió sobre el nombre de taules o retaules, sobre la seva localització i àdhuc sobre la seva cronologia.³¹

Finalment, però, l'Ajuntament de la Vilella Alta va poder localitzar les tres taules conservades al Museu de Reus. La devolució va ser aprovada pel president de la Junta (E. Aguadé), el director del Museu (S. Vilaseca) i el nou delegat del Servicio de Recuperación (J. Fatta) en una data indeterminada però pròxima a la del lliurament de les peces. L'alcalde Vernet se'n va fer càrrec, després de donar 500 pessetes, el 4 de maig de 1948.³² De la creu d'argent i de la pica beneitera de pedra no en tinc més dades.

JAUME MASSÓ CARBALLIDO

Notes

- 1 Vegeu, per exemple, "El Museu de Reus durant la guerra civil (1936-1939)", *Del Museu* (Reus), núm. 2, desembre de 1989, p. 46-47; "Notes sobre la prioral de Sant Pere durant la guerra civil", *El retaule major de la prioral de Sant Pere de Reus*, Reus 1997, p. 175-187; "Notes sobre el salvament del patrimoni artístic religi-

ós a Reus i Tarragona (1937-1938)", *Guerra civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*, Tarragona 2000, p. 243-266, i "El Museu de Reus i el salvament del patrimoni (1936-1937)", *Informatiu Museu* (Reus), núm. 19, octubre de 2000, p. 14-15.

- 2 A Reus, per exemple, un atac aeri realitzat el 24 de gener de 1938 va afectar greument el magatzem del Museu de Reus instal·lat a l'antiga casa Gai-Borràs (situada a la cruïlla dels actuals carrers de Prat de la Riba i Sant Pau). A causa de les bombes i de l'incendi subsegüent, es van perdre aleshores diverses i importants peces paleontològiques, arqueològiques i artístiques. Vegeu-ne la versió –tendenciosament retocada per tal d'amagar l'autèntica responsabilitat de la destrucció– que en dóna el llibre *Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39. Memoria de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, Poblet 1942, p. 65-67.
- 3 Vegeu, per exemple, C. Pi Sunyer, *La Guerra. 1936-1939. Memòries*, Barcelona 1986, p. 155-161 i 218-222.
- 4 Vegeu, per exemple, J. Álvarez Lopera, *La política de bienes culturales del gobierno republicano durante la guerra civil española*, Madrid 1982, volum II, p. 35-37, i A. Alted Vigil, *Política del Nuevo Estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la guerra civil española*, Madrid 1984, p. 99-107.
- 5 Vegeu-ne el resum acrític de S. Sedó Llagostera, "De com Reus commemorà el primer centenari del naixement de Fortuny", *Reus. Semanario de la Ciudad*, núm. 1159, 29 de juny de 1974, p. 27.
- 6 Vegeu, sobre aquest últim tema, el recent estudi publicat per F. J. de Madariaga Fernández, *Reus: epicentre de la força aèria de la República (1936-1939)*, Tarragona 2000.
- 7 *Diario Español* (Tarragona), núm. 249, 8 de novembre de 19349, p. 3.
- 8 *Diario Español* (Tarragona), núm. 256, 16 de novembre de 1939, p. 5.
- 9 *Diario Español* (Tarragona), núm. 256, 16 de novembre de 1939, p. 5. Aquell mateix dia, el president de la Junta de Museus de Reus i el delegat local del Servicio de Recuperación van trametre a José María Muguza, comissari de la Zona de Levante [sic] del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional, un telegrama en què li donaven compte de la inauguració i li agraïen la seva col·laboració (resguard conservat a l'arxiu del Museu Comarcal Salvador Vilaseca).
- 10 *Diario Español* (Tarragona), núm. 256, 16 de novembre de 1939, p. 5. Segons *Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39. Memoria de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, Poblet 1942, p. 67, a la caixa perduda hi havia "dos tablas renacentistas, propiedad de don Pablo Font de Rubinat".
- 11 *Diario Español* (Tarragona), núm. 262, 25 de novembre de 1939, p. 5.
- 12 Els mots en negreta figuren així de destacats en l'imprès original.
- 13 Núm. de reg. 1063-B.
- 14 Carta mecanoscrita annexa a la instància núm. 85, signada per Josep Salvat Barenys. Sobre la situació delicada per la qual passava aleshores aquesta entitat, vegeu P. Anguera, "El Círcol". 125 anys d'una societat, Reus 1977, p. 70-72.
- 15 Instància núm. 87, signada per Ramon Cuadrada Gibert.
- 16 "Resumen de fondos del Museo Municipal de Reus. Desde 1º Enero 1940 hasta la fecha", document mecanoscrit (signat pel tresorer Cèsar Ferrater i el president Enric Aguadé) conservat a l'arxiu del Museu Comarcal Salvador Vilaseca.
- 17 Ordre signada l'11 de gener de 1940 pel ministre Ibáñez Martín, *Boletín Oficial del Estado* (Madrid), any V, núm. 13, 13 de gener de 1940, p. 286-287.

- 18 Ofici mecanoscrit datat el dia 17 i signat, per ordre, per Luis Monreal y Tejada (arxiu del Museu Comarcal Salvador Vilaseca).
- 19 Còpia del mecanoscrit, de 25 de gener de 1940, conservada a l'arxiu del Museu Comarcal Salvador Vilaseca.
- 20 E. Aguadé, "El Museo de la Ciudad", *Revista del Centro de Lectura* (Reus), IV època, núm. 30, desembre de 1954, p. 141-142.
- 21 "Lo que dejan abandonado. Han sido encontradas 32 cajas conteniendo diversos objetos, entre ellos, el busto de plata de San Pedro, Patrón de Reus. La venerada cabeza de Santa Ursula, de Valls, se la llevó un capitán rojo. Conversando con el Alcalde accidental, señor Aguadé Parés", *Diario Español* (Tarragona), núm. 46, 11 de març de 1939, p. 4.
- 22 Mossèn Piñas (Valls, 1877-1944), rector de Vallmoll, havia publicat -amb el cognom normalitzat Pinyes-, l'any 1933, el llibre de poesies *Tarragonines* i, el 1935, la *Monografia de la Ermita de la Mare de Déu del Roser, de Vallmoll* (reimpreses en *offset*, a Valls, l'any 1982).
- 23 Rius segurament coneixia el llibre de Pinyes, sobre l'ermita, esmentat en la nota anterior.
- 24 Hi ha una acta mecanoscrita a l'arxiu del Museu Comarcal Salvador Vilaseca.
- 25 D'acord amb el document mecanoscrit, de 1939 (conservat a l'arxiu del Museu Comarcal Salvador Vilaseca), que vaig reproduir en la p. 266 del meu treball "Notes sobre el salvament del patrimoni artístic religiós a Reus i Tarragona (1936-1937)", citat a la nota 1.
- 26 Ambdós personatges són citats en el llibre d'A. Fusté i Gavallda, *Recull monogràfic i històric de Vallmoll*, Vallmoll (imprès a Reus) 1984. De la recuperació del retaule (i, entre altres coses, de la pèrdua de la imatge de la Verge) en va donar compte, el mateix any, l'obra *Monumentos sacros de lo que fué España roja*, Barcelona 1940, tom I, fascicle V, p. 34.
- 27 La bibliografia que conec sobre la història i l'onomàstica de la Vilella Alta no m'ha fornint gaires dades sobre l'etapa de la guerra civil. R. Escoda i Bonet, *Memòries d'un poble: la Vilella d'Amunt -Priorat-*, Tarragona 1996, p. 43, ens diu que "durant tot el període de la guerra, no hi hagué cap problema en el poble mateix, cosa de la qual s'estranyà el tinent coronel de les forces nacionals quan entraren en el poble l'any 1939". J. Sabaté Alentorn, *Onomàstica del poble i terme de la Vilella Alta*, Barcelona 2000, p. 157, ens informa que el cognom Masip és un dels més documentats a la població, ja des de 1496 (com a curiositat, un homònim de Josep Masip era batlle de la Vilella Alta l'any 1785).
- 28 Els objectes de la Vilella Alta van ingressar el mateix dia que onze peces d'un retaule renaixentista procedent del poble veí de Cabacés (o Cabassers). Vegeu el meu article "El salvament dels retaules de Cabacés (1936)", *El Punt* (Reus i Tarragona), núm. 1444, 5 de setembre de 2000, p. 22.
- 29 *Monumentos sacros de lo que fué España roja*, Barcelona 1940, tom I, fascicle V, p. 42.
- 30 *Los Monumentos Arqueológicos y Tesoro Artístico de Tarragona y su Provincia durante los años 1936-39. Memoria de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, Poblet 1942, p. 81-82.
- 31 A la instància de 1948 hom diu que són del segle XVII.
- 32 D'acord amb el recull onomàstic del nostre bon amic Jaume Sabaté, el cognom Vernet també és un dels més documentats a la Vilella Alta, fins i tot més que el de Masip. Podem dir que tot quedava a la família.